

Jaké desátky biskup Vojtěch v privilegiu papeže Jana XV. z roku 993 převáděl na Břevnovský klášter?

Jiří Sláma (1934–2020).

P a v e l B O L I N A

Věda, láska, víra, s. 86–102

[illegible]

What tithes did Bishop Vojtěch transfer to the Břevnov monastery in the privilege of Pope John XV from year 993?

The key to understanding the tithe issue in the early medieval Bohemia could be the clarification of reasons for the existence of two different tithes, the ecclesiastical grain tithe and the bishop's six-denier tithe. In this context, we should ask when the Přemyslid duchy could have been considered a Christian country by its neighbours and whether the introduction of the six-denier bishop's tithe is reflected in the development of coinage in Bohemia.

Key *tithe; early Middle Ages; monastery; Břevnov [CZ]; Bohemia [CZ].*

[illegible]

Key *desátek; středověk raný; klášter; Břevnov; Čechy.*

Knihou *Konec Přemyslovců* z roku 2020 Josef Žemlička po téměř čtvrt století práce důstojným způsobem završil své kompendium doby, kdy Čechám, Moravě i dalším zemím vládla dynastie Přemyslovců.¹ Tento poslední díl Žemličkovy sedmidílné řady² ale není zaměřen jen na závěr vlády Přemyslovců roku 1306 ukončené známou olomouckou vraždou Václava III., jak by se z názvu knihy mohlo zdát. „Konec Přemyslovců“ vyznívá spíše jako rozloučení s předmětem zájmu (v čemž se, doufám, mýlím), neboť autor v podstatných částech knihy znovu prochází téměř celou dobu od počátků Přemyslovců do

* Ing. Pavel BOLINA, Ph.D., bolinapavel@gmail.com.

¹ K recenzi *Konce Přemyslovců* viz ANTONÍN, Robert: *Bilance tvoření státu. Josef Žemlička, Konec Přemyslovců. Skladba a fungování jejich pozdní monarchie*, NLN, Praha 2020, 724 s., 689 Kč, ISBN: 978-80-7422-752-3, Dějiny a současnost 6/2021, s. 47 (dostupné na <<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2021/6/bilance-tvoreni-statu/>>) a SOMMER, Petr: *Josef Žemlička, Konec Přemyslovců. Skladba a fungování jejich pozdní monarchie*, Praha. Nakladatelství Lidové noviny 2020, 722 s., ISBN 978-80-7422-752-3, Český časopis historický 119, 2021, s. 665–668.

² Srov. ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy v době knížecí*, Praha 1997 (2. vydání 2007); TÝŽ: *Počátky Čech královských*, Praha 2002; TÝŽ: *Přemyslovci. Jak žili, vládli a umírali*, Praha 2005; TÝŽ: *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011; TÝŽ: *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014; TÝŽ: *Do tří korun. Poslední rozmach Přemyslovců (1278–1301)*, Praha 2017; TÝŽ: *Konec Přemyslovců*, Praha 2020.

zhruba poloviny 14. století a z jiných úhlů pohledů probírá již jednou pojednaná témata, u nichž reflektuje nejnovější literaturu. V prvním oddílu knihy, nazvaném *Napříč společností*, v jeho druhé kapitole *Církev privilegovaná i sloužící*, tak najdeme reakci na nedávnou diskusi o problematice desátků,³ kterou Josef Žemlička nejen registruje, ale neváhá se do ní i zapojit. U obtížných témat, jaké desátky v raně středověkých Čechách bezesporu představují, je diskuse jedním z hlavních prostředků posunu poznání kupředu.

Josef Žemlička v souladu se svými staršími pracemi zastává názor, že desátky se v Čechách začaly vybírat až po založení pražského biskupství a původně šlo o jednotnou obilnou dávku ve výši dvou měřic obilí, kterou popisuje Kosmas,⁴ z níž až později, nejspíše v důsledku sporu biskupa Ondřeje s králem Přemyslem I. Otakarem v první čtvrtině 13. století, se vydělil biskupský šestidenárový desátek.⁵ Nehledě na skutečnost, že novější literatura od uvedené pře biskupa Ondřeje žádnou změnu ve výběru desátků neodvívá,⁶ má tato koncepce několik dalších slabin, kupř. že Kosmův dvouměřicový obilný desátek, údajně z doby před vyčleněním šestidenárového biskupského desátku, by i po vyčlenění platby šesti denárů zůstal v dokladech ze 13. a 14. století buď stále stejný, s jednou měřicí pšenice a jednou měřicí žita, nebo by dokonce vzrůstal.⁷ Nemáme žádný důkaz, ba ani náznak, že obilný desátek byl zmenšený o hodnotu šesti denárů placených biskupovi. A přitom šest biskupových

³ BOLINA, Pavel: *Konec, nebo začátek diskuse o problematice desátků v českém středověkém státu?*, *Studia mediaevalia Bohemica* 8, 2016, s. 291–298; KALHOUS, David: *K otázce desátků v českých zemích doby přemyslovské*, *Studia mediaevalia Bohemica* 8, 2016, s. 299–308.

⁴ *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, ed. Bertold BRETHOLZ, *Monumenta Germaniae historica – Scriptores rerum Germanicarum*, Nova series II, Berlin 1923 (dále jen KOSMAS), s. 75–76: „... facundissimus praedicator, largus elemosinarum dator, dominicae familiae in mensura tritici fidelis dispensator. Hic constituit, ut pro decimatione unusquisque, sive potens sive dives sive pauper, tantum qui de suo pheodo vel allodio araturam haberet, duos modios quinque palmarum et duorum digitorum, unum tritici et alterum avenae episcopo solveret. Nam antea, sicut primo episcopo Dethmaro constitutum erat, pro decimatione duos messis acervos dabant... decimus enim acervuum quinquaginta manipulos habentem.“

⁵ ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 42: „Až odtud (= CDB II, s. 194, č. 209 z roku 1221) se desátkové odvody zřetelně rozebíhají do dvou větví, třebaže jejich dělbá začala dříve.“ Zde se však Žemlička nevyrovnal se staršími názory, které klady vznik šestidenárového biskupského desátku hlouběji do minulosti, minimálně do 12. století (např. NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny I. 3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 345; NOVÝ, Rostislav: *K sociálnímu postavení farského kléru v Čechách v době předhusitské*, *Sborník historický* 9, 1962, s. 160).

⁶ ANTONÍN, Robert: *S kým se přel biskup Ondřej? K meandrům v právní krajině Čech na počátku 13. století na základě známého příběhu*, in: *Právní kultura středověku. Colloquia mediaevalia Pragensia* 17, 2016, s. 45–63.

⁷ Existují samozřejmě výjimky, jako roku 1248 při emphyteutickém pronájmu Lovosic, kde z každého lánu měl jít k tamnímu kostelu jen „jeden kbelec žita“ (CDB IV, s. 245–246, č. 147); zde však nevíme, zda to nesouviselo s velikostí míry užívané na Litoměřicku, která byla podstatně větší, než v okolních krajích (srov. SEDLÁČEK, August: *Paměti a doklady o staročeských mírách a vahách*, *Rozpravy České akademie věd a umění. Třída I, číslo 66*, Praha 1923, s. 142).

denárů zdaleka nepokrývá hodnotu jedné čtvrtiny nebo dokonce třetiny desátku v podobě dvou měric obilí.⁸

Také představa, že původně „jednotné církevní desátky se z počátku vydělovaly z obilních i jiných zásob hromaděných v sýpkách při správních centrech“... „kromě biskupa se k takto stahovaným desátkům hned v závěsu řadily velkofarní kostely“,⁹ v sobě obsahuje jisté nesrovnalosti. Biskup by se totiž rovnou dostával k dělení sutého obilí, i když Kosmas jasně říká, že na počátku se vybíral desátek snopový.¹⁰ To by přeci Kosmas mohl rovnou psát jen o dvou měřicích obilí a jeho informace o dvou kopách snopů v době biskupa Dětmara by postrádala smyslu. Navíc by v té souvislosti vyvstávaly další otázky. Například kdo by při dělení obilí na tom kterém knížecím hradu biskupa zastupoval? Těžko kněží tamních (knížecích) kostelů, kteří by sami sebe museli krátit na živobytí. Nebo by se s dělením zásob obilí v hradních sýpkách muselo čekat, až dorazí biskupovi vyslanci? A kdo a jak by takto vydělené obilí převážel za biskupem do Prahy, nebo v lepším případě do několika biskupských dvorců rozptýlených po Čechách?

Stejně neřešený zůstává další důležitý aspekt Kosmových desátkových informací. Pokud je nevztáhneme jen na vlastní majetky pražského biskupství, kde ona ustanovení o odvádění obilného desátku biskupovi snad někdy mohla platit v plné míře, lze jim přiznat jen proklamativní význam. V reálné situaci totiž prameny nikdy biskupa v českých zemích nezachycují jako příjemce či alespoň podílníka obilného desátku z cizího majetku.¹¹ Na řadě příkladů ze 13. až 14. století lze ukázat, že biskup jen potvrzuje, nebo v případě církevních institucí rozhoduje o způsobu dělení obilného desátku (často i desátků z dalších zemědělských produktů) mezi vlastníka kostela (později držitele patronátních práv) a jeho duchovního správce (faráře), či určuje, odkud k tomu

⁸ Adekvátních by snad bylo oněch 24 denárů placených některými lidmi kostelům, o kterých se vedle tří, šesti a dvanácti denárů jako o desátku píše v papežském listu z roku 1216 (CDB II, s. 120, č. 129), kdyby se v tomto případě nejednalo o zeměpánem poskytnutou úlevu od odvádění obilného desátku, patrně kvůli nepříznivým podmínkám, jak se o tom mluví v tzv. zakládací listině třebešského kláštera (KOSMAS, s. 260: „Ipse vero dux Uldaricus pro paupertate novelli populi, qui tunc in eadem solitudine locabantur, VI numos pro decimacione instituit“).

⁹ ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 39, který se však tím odklání od svého dřívějšího názoru, že Břevnov dostal desetiny veškerých knížecích důchodů z provincií litoměřické, bílinské a děčínské (viz TÝŽ: *K hodnověrnosti listiny Jana XV. Pro klášter v Břevnově* (31. V. 993), in: 993–1993. Milénium břevnovského kláštera, Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha 1993, s. 25–39), přebíraného pak i dalšími autory (např. VELÍMSKÝ, Tomáš: *Vzestupy a pády bílinských hradských správců*, in: *Středověká Evropa v pohybu. K počtě Jana Kláště, red. Ivana Boháčová a Petr Sommer*, Praha 2004, s. 326).

¹⁰ KOSMAS, s. 75–76.

¹¹ Myšleny jsou samozřejmě prameny diplomatické povahy, v legendách, homiliářích a různých sbírkách kázání to bývá přesně naopak. Viz např. *Das Homiliar des Bischofs von Prag*, ed. Ferdinand HECHT, Prag 1863 (= Beiträge zur Geschichte Bohmens. Abt. I. Quellensammlung I), s. 81–82: „Item quod decima, quae a fidelibus datur, dei census nuncupanda est, et ideo ex integro reddenda est. Cujus tertia pars secundum canonem Toletanum episcoporum esse debet. Nos vero hac potestate uti nolumus, sed tantum singulis annis quartam partem usu Romanorum pontificum, et observantiam sanctae ecclesiae Romanae de eadem habere volumus.“

kterému kostelu přísluší nebo nepřísluší dané desátky (vymezování farních obvodů).¹² Nic na tom nezměnily ani snahy biskupa Ondřeje, který za sporu s králem v letech 1216–1222 zřejmě usiloval o přiznání svého podílu na církevním (= obilném) desátku alespoň tam, kde z titulu patronátních práv zůstával k užítu klášterů, kapitul a dalších subjektů církevního charakteru.¹³

Řešení problematiky desátků v počátcích českého státu, jež jsem nabídl proti „původně vše zastřešujícímu jedinému desátku“¹⁴, totiž že se jedná o dvě různé dávky, z nichž obilný desátek se vybíral určitou dobu před založením pražského biskupství a šestidenárový začali vybírat až na konci 10. století první pražští biskupové, Josef Žemlička odmítá. Ve shodě s Davidem Kalhouskem „nevidí žádné argumenty pro to, abychom uvažovali o dvou zcela odlišných a historicky odlišně vzniklých dávkách“.¹⁵

Jistě, těžko uvádět nějaké doklady o odvádění obilných desátků v Čechách již v dobách před založením pražského biskupství, ale kromě toho, že žádné argumenty (vyjma absence relevantních písemných pramenů) nemohou být předloženy ani proti tomuto názoru, vzniká řada důležitých otázek. Počátečního vybírání obilného desátku knížecí mocí si je vědom i J. Žemlička, dokonce o to opírá svou argumentaci, že podíl biskupa byl z počátku minimální.¹⁶ Proč by tedy s výběrem obilného desátku kníže Boleslav II. měl začít právě až roku 976 s nastolením prvního pražského biskupa Dětmara? Nejspíše proto, že to píše Kosmas.¹⁷ Ale ten si nebyl jistý ani rokem založení pražského biskupství, ani lety Dětmara episkopátu.¹⁸ Nemohl Kosmas do souvislosti s biskupem Dětmarem dát omylem místo biskupského peněžního desátku ten obilný? Přes tuto možnost, naznačenou již před lety,¹⁹ je víra v Kosmův údaj natolik velká, že všechny moderní studie o počátcích křesťanství v Čechách problematiku

¹² Např. roku 1284 olomoucký biskup Dětřich v případě desátků louckého kláštera na Znojemsku (RBM II. s. 571–572, č. 1320); velmi instruktivně v červnu roku 1297 biskup Dětřich při potvrzování patronátního práva kostela v Blučině žďárskému klášteru (CDM V, s. 68, č. 71).

¹³ O biskupem Ondřejem marně nárokované čtvrtině církevního desátku se uvažuje v práci BOLINA, Pavel: *Příspěvek k interpretaci Kosmových desátkových údajů. K 880. výročí úmrtí kronikáře*, Český časopis historický 105, 2005, s. 845; nezávisle podobné závěry obecněji formuloval ANTONÍN, R.: *S kým se přel biskup Ondřej*, s. 58, který však ne ve všech případech pojmově odlišuje desátek církevní (= obilný) od biskupského (= šestidenárového): „*Předmětem sporu byly biskupovy kompetence nad těmito institucemi, zejména však šlo o odvod biskupského desátku.*“

¹⁴ Tak ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 40.

¹⁵ ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 38; KALHOUS, D.: *K otázce desátků*, s. 304.

¹⁶ ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 40: „*desátky, ať jakéhokoliv druhu, se zprvu vybíraly v rámci hradských obvodů, jak tomu byl uzpůsoben knížecí správní aparát ... ani biskup ... ani velkofarní a posléze farní kostely nedosahovaly plně toho, co jim kanonicky náleželo.*“

¹⁷ Podle Kosmy (KOSMAS, I. 40, s. 75–76) ustanovil biskup Dětmar desátek ve výši dvou kop obilí, když kopa měla mít 50 snopů (viz výše pozn. 4).

¹⁸ KOSMAS, I. 24, s. 46 uvádí jako rok Dětmara úmrtí letopočet 969, ale to ve skutečnosti pražské biskupství ještě nebylo ani založené; srov. TŘEŠTÍK, Dušan: *Počátky Přemyslovců*, Praha 1997, s. 106.

¹⁹ BOLINA, P.: *Příspěvek*, s. 856.

počátků desátků pomíjejí, či ji pokládají za vyřešenou.²⁰ Přiznávají přitom, že Čechy byly i před založením pražského biskupství pokládány za křesťanskou zemi, nebo alespoň ne za pohanskou natolik,²¹ aby to dávalo saským Liudolfovcům či bavorským Luitpoldovcům záminku k přímému podrobení sousedního území! Zatížení desátky představovalo jeden z prvních prvků podmanění Sasů nebo Slovanů Frankou říší a německými markami západně od Labe nebo severně od Dunaje.²²

Můžeme si kupříkladu položit otázku, co asi bylo pravděpodobnější příčinou povstání, kterým se Čechové podle Kristiánovy legendy vzepřeli Bořivojovi „svorně a jednomyslně a snažili se ho vypudit ze země“. Vadila jim stavba kostela v podobě jedné nové dřevěné budovy na Levém Hradci,²³ v níž kněz prováděl své obřady, nebo za tím byla spíše novinka, „neslýchaný křesťanský zákon“,²⁴ pokud bychom ji chápali jako pokus knížete prosadit vybírání obilného desátku?²⁵ To samozřejmě neznamená, že by se mohlo tvrdit, že

²⁰ Srov. KALHOUS, David: *Graves, Churches, Culture and Texts: The Processes of Christianisation in the Early Middle Ages and their Social and Cultural Context*, in: Jan Macháček – Martin Wihoda, *The Fall of Great Moravia. Who was buried in Grave H 153 at Pohansko near Břeclav?*, Leiden – Boston 2019, s. 110–129; SOMMER, Petr: *České křesťanství doby kněžny Ludmily*, in: Svatá Ludmila. Žena na rozhraní věků, eds. Jan Mařík – Martin Musílek – Petr Sommer, Praha 2021, s. 60–74.

²¹ K přežívání pohanství v Čechách viz DYNDÁ, Jiří: *České a moravské pohanství*, in: *Kostel Panny Marie na Pražském hradě. Dialog nad počátky křesťanství v Čechách*, eds. Ivo Štefan – Martin Wihoda, (= *Prameny české historie* 3), Praha 2018, s. 29–55; PROFANTOVÁ, Naďa: *Nové poznatky o archeologicky zjištěných projevech pohanství v českých zemích*, in: *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti*, eds. Eva Doležalová – Petr Meduna, Praha 2011, s. 11–39.

²² Např. *Helmoldi presbyteri chronica Slavorum*, Liber I/3, *Monumenta Germaniae historica. Scriptoorum*, Tomus XXI, ed. Georgius Henricus PERTZ, Hannoverae 1869, s. 14, líčí, jak Karel Veliký podrobeným Sasům odpustil všechny dávky, ale zatížil je povinností odvádět desátky; srov. HRABOVÁ, Libuše: *Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii*, České Budějovice 2017; DYNDÁ, Jiří: *Slovanské pohanství ve středověkých latinských pramenech*, Praha 2017; JUSTOVÁ, Jarmila: *Dolnorakouské Podunají v raném středověku*, Praha 1990.

²³ Ke zpochybnění starších představ o Bořivojově kamenné stavbě kostela sv. Klimenta na Levém Hradci (rotundy) viz SOMMER, Petr: *Der Grundstein der Rundkirche von Levý Hradec*, in: *Život v archeologii středověku*, vyd. Jana Kubková – Jan Klápště – Martin Ježek – Petr Meduna, Praha 1997, s. 586–595.

²⁴ *Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*, vyd. Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, Praha 1978 (dále jen KRISTIÁN), kap. 2, s. 20: „... Quique reversi in sua, in castello, cui vocabulum inerat Gradic, supradictum sacerdotem statuunt, fundantes ecclesiam in honorem beati Clementis pape et martyris... Populum cunctum Bohemorum in furorem principis accendit, eo quod paternos mores relinqueret et novam atque inauditam sanctitatis legem christianorum arriperet. Surgunt adversus eum uno animo eademque sententia suisque eum a finibus perturbare conantur seu eciam vitam auferre moliantur...“.

²⁵ Protože už roku 845 křest postoupilo čtrnáct českých knížat, kloní se naposledy ŠTEFAN, Ivo: *Fenomén kněžna Ludmila: mocné ženy a christianizace*, in: Svatá Ludmila. Žena na rozhraní věků, eds. Jan Mařík – Martin Musílek – Petr Sommer, Praha 2021, s. 16, k tomu, že nevoli českých předáků vzbudilo Bořivojovo prosazování moravských zájmů. Představa takového protimoravského uvědomění a jednoty ale postrádá oporu v pramenech; snad by bylo možné uvažovat, že Češi se vzbouřili proti zákazu nedělní práce a povinným návštěvám nedělní mší, jak o tom po roce 1000 v Uhrách skýtá informace zákoník Štěpána I. (viz SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena: *Pramene k dějinám Slovenska I.2*, Bratislava 2011, s. 18), ale těžko něco takového mohl prosazovat Bořivoj s jediným kostelem na Levém Hradci. Výše uvedený výklad s Bořivojovým pokusem o vybírání obilného desátku lze proto pokládat za pravděpodobnější.

obilný desátek zavedl kníže Bořivoj, tím méně ho spojoval s výše zmíněným řezenským křtem čtrnácti českých knížat roku 845.²⁶ Ale co Bořivojovi synové, kteří podle Kristiánovy legendy také zakládali kostely²⁷ a kromě Levého Hradce velmi pravděpodobně ovládali i mocná hradiště v Budči, Klecanech, Bohnicích, Šárce, Butovicích, Tetíně a Praze? Ti nebyli schopni (nemohli, nebo dokonce nesměli) na území ovládaném z těchto hradů vybírat naturální dávku, kterou by jak zemědělské obyvatelstvo, tak hlavně řezenským biskupem k pražskému kostelu sv. Jiří vyslaný archipresbyter,²⁸ chápali jako církevní desátek? A nemohla dávka, která měla být řezenskému biskupovi nahrazena při zřizování pražského biskupství jakýmsi majetkem v Bavorech, představovat ve stříbrných hřívnách poukazovanou paušální náhradu třetiny obilného desátku vybíraného v Čechách?

Situace v prvních desetiletích 10. století také byla jistě odlišná od doby, kdy v Praze vznikalo biskupství.²⁹ Tehdy se již říše Boleslava I. a Boleslava II. rozrostla daleko na východ za dnešní Krakov. V mezidobí vznikla řada nových hradů a opěrných bodů s kostely,³⁰ rozrostl se správní aparát, ke kterému alespoň částečně patří i kněží těchto kostelů, a ti všichni již na svém podílu z obilných desátků byli závislí. Při založení biskupství proto podle mého názoru kníže zvolil nejjednodušší cestu, biskupovi přenechal určité majetky v podobě vsí a dvorů³¹ a k tomu asi o něco později (za biskupa Vojtěcha) přidal právo vybírat vlastní (novou) dávku – biskupský šestidenárový desátek. Takto

²⁶ Annalium Fuldensium pars sekunda (Fuldensis), Auctore Rudolfo, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi VII, ed. Fridericus KURZE, Hannoverae 1891, s. 35.

²⁷ KRISTIÁN, kap. 3, s. 24: „Zpitigneu ... fundator extitit ecclesiarum dei, congregator sacerdotum clericorumque ...“.

²⁸ Podle převažujícího názoru baziliku sv. Jiří na Pražském hradě založil koncem prvního nebo ve druhém desetiletí 10. století kníže Vratislav I., a to jako krystalizační jádro české církevní organizace podřízené řezenskému biskupovi. Vratislav při kostele ustavil sbor devíti duchovních s archipresbyterem v čele. Přestože o půl století později vznikl u sv. Jiří ženský benediktinský klášter, původní sbor duchovních zde přežil a nezanikl ani v souvislosti se založením pražského biskupství (viz FRIND, Anton: *Die Kirchengeschichte Böhmens I*, Prag 1864, s. 103; MERHAUTOVÁ, Anežka: *Bazilika sv. Jiří na pražském hradě*, Praha 1966, s. 25–28; TŘEŠTÍK, Dušan: *Počátky Přemyslovců*, Praha 1997, s. 409; DOLEŽALOVÁ, Eva – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Die Erforschung der Entstehung und der Ausprägung des Pfarreinetzes bis zum Beginn der hussitischen Revolution in der tschechischen Geschichtswissenschaft*, in: *Pfarrein im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich*, red. Nathalie Kruppa, Göttingen 2008, s. 83–98).

²⁹ K problematice počátků pražského biskupství viz TŘEŠTÍK, Dušan: *K založení pražského biskupství v letech 968–976. Pražská a řezenská tradice*, in: *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesorovi Josefu Petrářovi*, Praha 2004, s. 179–195.

³⁰ KRISTIÁN, kap. 3, s. 24: „Zpitigneu ... fundator extitit ecclesiarum dei, congregator sacerdotum clericorumque ...“.

³¹ Starší práce k majetkům pražského biskupství (např. BOHÁČ, Zdeněk: *Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské*, *Historická geografie* 18, 1979, 165–203) nahrazuje TROJAN, David: *Tobiáš z Benešova. Biskup – hospodář – politik*, Praha 2023, Příloha I; majetková výbava olomouckého biskupství je zahrnuta v soupisové části Zdikovy listiny z roku 1136 (CDB I, s. 116–123, č. 115; srov. BOLINA, Pavel: *K interpretaci a datování Zdikových listin*, *Český časopis historický*, 97/2, 1999, s. 273–292).

chápaná doba zavedení biskupského šestidenárového desátku mohla představovat i podporu rozvoje ražby a užívání mince v Čechách.³²

Do popsané situace by dobře zapadal tzv. edikt Boleslava II., kterým kníže spolu s českými předáky dával druhému pražskému biskupu Vojtěchovi právo vybírat desátky.³³ Kdyby nemělo jít o šestidenárový biskupský desátek, ale o (jednotný) obilný desátek, jak tvrdí Josef Žemlička, znamenalo by to jediné to, co už jsme vyloučili, a sice že Vojtěchovi bylo umožněno vysílat své pověření na jednotlivé knížecí hrady, aby byli přítomni dělení obilí a zajišťovali transport jeho velkých objemů na značné vzdálenosti, přičemž podle Kosmových údajů by se mělo jednat ještě o nevymlácené obilí. A to je něco mnohonásobně obtížnějšího a nákladnějšího, než kdyby si biskupovi zmocnění zajížděli do správních center za tamními kněžími jen pro určitou sumu peněz, jejichž výběr v okruhu příslušného hradu stejně na počátku mohla zajišťovat jen hradská správa.

Proti výše uvedeným úvahám zdánlivě stojí situace v raně středověkých Uhrách, kde podle pramenů biskupům od počátku patřil celý církevní desátek jako dávka v podobě $\frac{1}{10}$ úrody.³⁴ Je však třeba si uvědomit, že na rozdíl od Čech došlo k prosazení křesťanství v Uhrách, zavedení desátků i vzniku (arci)biskupství téměř současně na přelomu 10. a 11. století.³⁵ Na straně jedné tak biskupové v Uhrách od počátku mohli počítat s plným církevním desátkem, a na straně druhé mít zajištěnou jeho distribuci hierarchicky vzhůru. Výběr biskupského desátku zajišťovala farní síť, přičemž do vybavení každé fary patřily tři páry volů,³⁶ které k transportu naturálií do určitého centra jistě mohly posloužit. Informace o biskupském desátku v Uhrách tedy nejenže nic nevyrací z našich předchozích poznatků, nýbrž umožňují pochopit odlišnosti, do kterých se desátek vyvinul v raně středověkých Čechách, především příslušnost obilného desátku vlastníkům kostelů a roli, jakou mohl hrát šestidenárový peněžní desátek po založení pražského biskupství.

³² K počátkům ražby českých mincí např. PETRÁŇ, Zdeněk: *První české mince*, Praha 1997, s. 54–61; VIDEMAN, Jan: *K postavení tzv. imitativních ražeb v počátcích českého (a moravského) mincovnictví v 10. století*, Numismatické listy 72, 2017, s. 10–25; SLÁMA, Jiří: *K počátkům peněžní směny v Čechách*, Numismatické listy 73, 2018, s. 10–14; POLANSKÝ, Luboš: *Mince 9. a 10. století v archeologických nálezech z českých zemí a jejich přínos pro počátky našich dějin*, disertační práce FFUK, Praha 2019, 543 s.

³³ CDB I, s. 43, č. 37: „... dux Boleslaus presentibus omnibus primatibus ... ecclesias per loca opportuna construendi et decimas congregandi licentiam dedit“. Na věci nic nemění, že nevíme, zda se ve Vojtěchově případě jednalo o potvrzení nového stavu, nebo podobná smlouva vznikla již za jeho předchůdce biskupa Dětmara (srov. KALHOUS, D.: *K otázkám desátků*, s. 304).

³⁴ O povinnosti odvádět desátou část úrody mluví článek 18 ve II. zákoníku krále Štěpána I., jehož závěrečné ustanovení dokládá příslušnost desátku biskupovi (SEGEŠ, V. – ŠEĎOVÁ, B.: *Pramene I.2*, s. 24).

³⁵ MÚCSKA, Vincenc: *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*, Bratislava 2004, s. 57–65; ŠABO, Martin: *Štát a cirkvi na Slovensku. Vývoj financovania cirkví*, Bratislava 2006, s. 16–17; LOPATKOVÁ, Zuzana: *Cirkevné dejiny stredovekého Slovenska*, Trnava 2013, s. 24–34; GLEJTEK, Miroslav: *Práva a povinnosti uhorských biskupov pri správe diecézy v 11. až 14. storočí*, Konštantínove listy 11/2, 2018, s. 89–90.

³⁶ Článek 1 ve II. zákoníku krále Štěpána I. ustanovoval povinnost, že vždy deset vsí má zbudovat kostel a věnovat mu dva lány polí a stejně tolik sluhů, koní a kobyli, šest volů, dvě krávy a třicet kusů drobného zvířectva (MÚCSKA, Vincenc: *Uhorsko*, s. 101–103; SEGEŠ, V. – ŠEĎOVÁ, B.: *Pramene I.2*, s. 22).

Josef Žemlička ve snaze o posun prosazení biskupského šestidenárového desátku až do doby kolem sporu biskupa Ondřeje s králem Přemyslem I. Otakarem pomíjí prameny, které nevypovídají ve prospěch jeho názoru. Když v průběhu sporu s biskupem odpovídal Přemysl I. Otakar papeži ohledně některé z Ondřejových stížností, že „desátky ze svých panství k jednotlivým kaplím odvádí plně, s výjimkou toho, že desátek biskupovi příslušný, nyní vybírá (sám král)“,³⁷ nechtěl tím král vyjádřit, že úplný obilný desátek, vybíraný ke kostelům na panstvích krále, stojí zcela odděleně od biskupského (šestidenárového) desátku, jenž je vybírán zvlášť? A přitom se lze dále ptát, zda z formulace o biskupském desátku vybíraném pro krále nevyplývá, že dříve byl vybírán také, ale pro biskupa? A kdyby neexistoval zvlášť už dříve vybíraný šestidenárový biskupský desátek, který předchůdci biskupa Ondřeje ze své vůle alespoň částečně přenechali nějaké církevní instituci (v daném případě premonstrátům v Teplé), proč by se Ondřej hned na začátku sporu roku 1216 tázal papeže, zda tyto z jeho pohledu nelegální exempce může zrušit, jak se o tom dozvídáme z Honoriovy odpovědi.³⁸

O tom, že šestidenárový biskupský desátek v českých zemích existoval již před sporem biskupa Ondřeje s králem, svědčí i další prameny, např. roku 1207 v souvislosti s panovníkovým darem vsi Uherce olomoucké kapitule, kdy se zcela jasně odlišoval peněžní desátek od desátku obilného,³⁹ nebo když roku 1201 Přemysl I. povoloval olomouckému biskupovi Robertovi vybírat šestidenárový desátek v nedávno získané holasické provincii a jasně přitom říkal, že to respektuje nejen církevní právo, ale i staré zvyky.⁴⁰ Na druhou stranu žádný písemný pramen nenaznačuje, že v českém státu by šestidenárový desátek měl ve 13. století představovat novinku.

Mimořádně výmluvný doklad o biskupském desátku pochází z falsa listiny pražského biskupa-knížete Břetislava III. Jindřicha, který roku 1194 za ves Rovné u Roudnice přenechal johanitům desátky s formulací, že biskupští výběrčí už ve špitálnických vsích nebudou smět nikoho obtěžovat.⁴¹ I když jde o falsum ze 13. století, muselo se v původním dokumentu jednat o samostatný biskupský (šestidenárový desátek), neboť jinak by biskup-kníže za zisk Rovného johanitské statky neosvobozoval od zásahů svých kolektorů, nýbrž určo-
čoval, aby si johanité ponechávali obilný desátek ze všech svých statků, i tam, kde by dávka příslušela ke kostelu jiného vlastníka. O téměř tři čtvrtě století

³⁷ CDB II. 149, s. 138–140: „Decimas de meo domanio ad singulas regales capellas integraliter persolvo, exoptis, que episcopo debentur, que usque hodie percipiuntur.“

³⁸ CDB II, s. 165–166, č. 179: „... ipsius episcopi predecessor, capituli sui accedente consensu, decimas ipsas et quicquid in eis iuris habebat, Teplensi ecclesie pia liberalitate donavit.“

³⁹ CDB II. 59, s. 54: „... Vherchi, ad quam decimus denarius cum decima aratrorum nostrorum spectat et omnium rerum ad utilitatem nostram pertinencium, contulimus ...“

⁴⁰ CDB II. 22, s. 18–20: „... constituti decimam episcopo dari in provincia Golassizch undique per omnes villas meas et militum meorum videlicet VI denarios de aratro, secundum ius ecclesiastice institutionis et antiquorum tradicionem patrum ...“

⁴¹ CDB I, s. 314–316, č. 349: „Quia vero predicti fratres sepe querimoniam faciebant de molestiis, quas in villis suis decime collectores eorum hominibus sepius inferebant, intuitu nichilominus pietatis et misericordie ...“

starší falsum zakládací listiny kladrubského kláštera zaznamenává (ve vsuvce z 12. století) podobný případ. Biskup Heřman (1099–1122) za třetinu výnosu cla v Domažlicích, které benediktini získali od knížete Vladislava I., rozhodl, aby klášterní poddaní pro svou chudobu byli ušetřeni návštěv biskupských výběrčí desátků.⁴²

Lze souhlasit s Davidem Kalhousen,⁴³ že doklad existence biskupského desátku může být obsažen i ve falsu papežského privilegia pro vyšehradskou kapitolu, stejně jako ve falsu zakládací listiny kapituly, kde se mluví o tom, že Vyšehrad má dostat od biskupů pražského a olomouckého celkem 300 lidí „v desátku“.⁴⁴ Je to ovšem doklad jen nepřímý, protože v tomto případě podstatou nebyl desátkový výnos od daného počtu lidí, ale dar lidí určitého sociálního statutu, a to těch, kteří mají půdu a odvádějí desátky.⁴⁵

Ještě hlouběji do minulosti pak umožňuje nahlédnout falsum z 13. století k roku 1048, dle kterého měly rajhradskému klášteru patřit v brněnské provincii „*decimationem frumenti ac decimi nummi*“,⁴⁶ tedy obilný desátek a šestidenárový biskupský desátek v jasně souřadném postavení.⁴⁷ Přitom dar obilného (= církevního) desátku z brněnské provincie odkazuje vznik celého desátkového ustanovení v rajhradském falsu do dob, kdy ještě systém velko-far nebyl soukromými kostely narušen natolik, aby užítky z obilného desátku v brněnské provincii mělo smyslu nahrazovat výčtem farními právy obdařených kostelů, které patří Rajhradu. Peněžní desátek rajhradských benediktinů

⁴² CDB I. 390, s. 399: „*In Domaseliz terciam partem thelonei cum duce. Sed postea concabium feci cum domino Hermano Pragensis ecclesie episcopo pro decima, ne pauperes huius loci a collectoribus ipsius offenderentur*“

⁴³ KALHOUS, D.: *K otázce desátků*, s. 306.

⁴⁴ CDB I, s. 366, č. 384; CDB I, s. 388, č. 387: „*Pragensi episcopus CC homines et Olomucensis vero C in decima ... eidem ecclesie perpetuo iure devoverunt*“

⁴⁵ V této souvislosti lze zmínit později doložený majetek vyšehradské kapituly v Olbramovicích a těch dalších vsích na Znojemsku (CDM VI. 181, s. 137–138), o jehož původu jinak není nic známo (srov. HOŠÁK, Ladislav: *Středověká kolonizace Dyjsko-svrateckého úvalu*, Sborník prací historických. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis facultas philosophica 42, Historica 11, 1967, s. 54).

⁴⁶ CDB I, s. 357, č. 381. Domněnka, kterou vyslovil POŠVÁŘ, Jaroslav: *Nástin dějin brněnské mincovny I*, Numismatický sborník 5, 1958, s. 104, že by zde místo desátku peněžního (ve významu biskupského šestidenárového) byl míněn desátek z mince, tedy desetina výnosu z ražby a výměny peněz, se jeví málo pravděpodobnou. Pošvář, jenž o biskupském šestidenárovém desátku vůbec neuvažoval a rozhodoval se pouze mezi desátým penízem z mince a daní z míru (samozřejmě následně vyloučenou), argumentoval klášterem Hradisko, který roku 1078 dostal „*de moneta decimus denarius*“ (CDB I, s. 84, č. 79). Ale v hradíšťské listině se desátek z mince objevuje spolu s podíly dalších knížecích příjmů (mostné, mýtné), zatímco informace o církevním desátku stojí zcela zvlášť (u daru dvora Úsobrno a v tzv. Nákelském odstavci). To pak umožňuje v případě rajhradského falsa ve spojení „*decimationem frumenti ac decimi nummi*“ vidět desátek obilný a desátek peněžní, s významem obilného desátku církevního a šestidenárového desátku biskupského.

⁴⁷ Zde není jasné, co KALHOUS, D.: *K otázce desátků*, s. 306, požaduje za důkaz, že v případě Rajhradu pramen zachycuje církevní desátek; jen se vybavují slova jeho samotného, jimiž odmítal, aby někdo, kdo předpokládá, že obsah inzerovaného sdělení je mylný, mohl požadovat, „*aby tíže důkazu spočívala nikoli na tom, kdo nevěří v pravdivost obsažených informací, avšak na tom, kdo v ně věří ...*“ (srov. KALHOUS, D.: *K otázce počátků břevnovského kláštera*, Časopis Matice moravské 134, 2015, s. 223).

tedy představuje výrazný argument ve prospěch názoru o promítání šestidenárové formy biskupského desátku minimálně do 11. století. V této souvislosti nelze pomíjet přímý vztah Rajhradu k břevnovskému klášteru, ostatně v textu údajné Břetislavovy rajhradské listiny připomínaný.⁴⁸ Rajhrad totiž od Břetislava získal důchody, které se v mnohém podobají tomu, co v součtu u Břevnova představují dar biskupa Vojtěcha a nadání knížete Boleslava II.

Vraťme se však k biskupskému desátku. Prakticky ve všech uvedených případech se setkáváme s tím, že biskupským desátkem disponuje král nebo kníže. Na tom není nic překvapivého, vždyť výše jsme došli k předpokladu, že to původně musel být kníže, kdo tuto dávku přidal navíc k majetkům nahrazujícím biskupovi jeho podíl na obilném dvouměřicovém desátku. Sám Josef Žemlička zdůrazňuje „silnou míru závislosti hlavy diecéze a domácí církve na knížecí moci, která se nejednou ujímala episkopálních oprávnění“.⁴⁹ Můžeme doplnit, že ještě roku 1248 král Václav I. povoloval novému olomouckému biskupovi Brunovi vybírat (biskupské) desátky v olomoucké diecézi.⁵⁰ To je krok, který nepředstavuje nic moc rozdílného od tzv. ediktu Boleslava II. pro biskupa Vojtěcha z doby před 250 lety.

Těžko tedy šestidenárový desátek z provincií-hradů Časlavi v Čechách a moravských Rokytne, Znojma a Bítova, dle falsa z 12. století přikázaný knížetem Břetislavem I. kapitule ve Staré Boleslavi,⁵¹ může představovat jen jakousi „předzvěst biskupského desátku“,⁵² jež by (neznámo jakou implikací) mohla dokládat Žemličkův názor, že biskupem Vojtěchem na břevnovský klášter převedené „*decimas quoque trium provinciarum Lutomiricensis, Belinensis, Dechinensis*“ byly desetinami celkových hradských příjmů ze tří severočeských

⁴⁸ K počátkům rajhradského kláštera a jeho vztahu k Břevnovu (s tam uvedenou literaturou) ZAPLETALOVÁ, Dana: *Počátky rajhradského kláštera – monastické nebo kolegiální?*, *Studia mediaevalia Bohemica* 8, 2016, s. 219–245.

⁴⁹ ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 40.

⁵⁰ CDB IV. 1, s. 249–251, č. 150.

⁵¹ CDB I. 382, s. 360–361: „*addidimus decimationem, que pertinet ad urbem Cazlaue et in pago dicto Is-gorelik, quae sex denariis solvitur ... In Moravia vero de urbius Rokiten, Znoiem, Bethow decimationem, que sex denariis ab uno quoque solvitur*“. K listině viz HRUBÝ, Václav: *Tři studie k české diplomacie*, Spisy filosofické fakulty Masarykovy university v Brně 42, z rukopisu připravil k tisku J. Šebánek, Brno 1936, s. 73–79; BISTRICKÝ, Jan: *Zakládací listiny kláštera Hradiska u Olomouce a počátky české panovnické listiny*, *Vlastivědný věstník moravský* 45, 1993, s. 131–136 (který, ač práci necituje, vyvrátil názory na vznik listiny, jak je prezentoval LALIK, Tadeusz: *Włosz kanoników starobolesławskich w pierwszej połowie XI wieku. Z studiów nad organizacją domeny księżcei*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 19, 1971, s. 399–429); BLÁHOVÁ, Marie: *Počátky českého státu a vznik Břeclavi*, in: *K historii Břeclavi*. Sborník materiálů z literárně historického semináře o Břeclavi, Břeclav 1996, s. 17–32; PÁTROVÁ, Karin: *Prebendy nejstarších kolegiálních kapitul do sklonku 14. století (Stará Boleslav, Litoměřice, Vyšehrad)*, *Český časopis historický* 106, 2008, s. 505–535.

⁵² Tak ŽEMLIČKA, J.: *Konec Přemyslovců*, s. 40.

provincií, které se až později měly nějak proměnit v biskupský šestidenárový desátek.⁵³

Žemličkovo chápání inkriminovaných údajů staroboleslavského falsa, stejně jako v případě břevnovských desátek, tedy že nejde o skutečný biskupský šestidenárový desátek, je v rozporu s tím, jak to viděly zainteresované osoby ve středověku, jistě s problémem lépe obeznámené než my.⁵⁴

Tak roku 1220 olomoucký biskup Robert, když premonstrátům v Louce u Znojma potvrzoval držení patronátního práva osmi kostelů na Znojemsku i s příslušnými (obilnými) desátky, přičemž na závěr dokonce zdůraznil, že opatovou starostí je, aby farníci tyto desátky odváděli v plné výši,⁵⁵ se při té příležitosti postavil proti desátkovým nárokům staroboleslavské kapituly na Znojemsku. S tvrzením, že tyto (biskupské) desátky patří jemu, jako před dávno dobou patřily jeho předchůdcům, postoupil je ze všech vesnic příslušných k vyjmenovaným kostelům louckému klášteru, ačkoliv lid prý se domnívá, že patří proboštví ve Staré Boleslavi.⁵⁶ V listině nejenže oba druhy desátek, církevní i biskupský, se vyskytují vedle sebe jako odlišné kategorie, ale je také vyjádřeno Robertovo přesvědčení o dlouhé tradici biskupského (šestidenárového) desátku a naznačeno, že tehdy (za biskupa Roberta) na Znojemsku biskupský desátek od farníků vybírali faráři příslušných kostelů. Z kontextu Robertovy listiny tak jednoznačně vyplývá, že šest denárů v Břetislavově nadání dle staroboleslavského falsa bylo vždy chápáno jako biskupský desátek. Tento závěr také potvrzuje listina z roku 1298, dle níž se staroboleslavští kanovníci dohodli s olomouckým biskupem Dětrichem, že šestidenárového desátku, dříve nazývaného „poradlné desátky“ („*sex denariis de laneo vnoquoque regionis predictae percipiendis, qui denarii bodie decimales dicuntur, sed vomerales primitus vocabantur*“), který jako právo biskupovo přísluší k (olomoucké) diecézi („*quedam iura episcopalia ad dyocesanum pertinentia*“) kdysi Stará Boleslav získala na Znojemsku a Bítovsku z rukou knížete („*ex largicione et*

⁵³ ŽEMLIČKA, J.: *K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. V. 993)*, in: Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha 1993, s. 25–39.

⁵⁴ To platí i tehdy, když nebudeme stavět na zajímavé, téměř dvě desítky let staré hypotéze Davida Kalhouse, která plně legitimizovala knížecí dispozici biskupským šestidenárovým desátkem, neboť roku 1039 se ve Staré Boleslavi mohla chystat nová diecéze, podřízená arcibiskupství, o jehož zřízení v Praze by usiloval kníže Břetislav I. spolu s pražským biskupem Šebířem: KALHOUS, D.: *Stará Boleslav v písemných pramenech raného středověku*, Mediaevalia archaeologica 5, 2003, s. 20–21. Podle takto uchopené staroboleslavské listiny, by zamýšlená diecéze ležela mezi pražskou a olomouckou diecézí a táhla by se z Časlavsko přes Českomoravskou vysočinu na Znojemsko.

⁵⁵ CDB II, s. 192, č. 207: „*Ius itaque patronatus, quod habuit in ecclesiis ex concessione principum, militum sive aliorum laicorum, ecclesias quoque cum decimis. ut abbas requirat integras decimas a suis parrochialibus, et eontradiutores, nisi resipuerint, excommunicatos denunciaret.*“

⁵⁶ CDB II, s. 192, č. 207: „*Confirmamus etiam eis decimas ad nos spectantes de villis ad illas ecclesias pertinentibus, que proprie sunt claustris; quas decimas vulgus credebat spectare ad preposituram Bolezlauesem, quam multis temporibus predecessores nostri possederunt et nos possidemus ...*“

donacione principis terre“), se vzdají za náhradu jednoho sta hřiven stříbra.⁵⁷ Stejně tak šestidenárový desátek placený podle staroboleslavského falsa v Čechách se nemusel nějak „přetavovat“, aby pražský biskup Jan III. roku 1269 přiznával, že odedávna z celého Čáslavska biskupský desátek patří kapitule ve Staré Boleslavi.⁵⁸

Samozřejmě, vše jde zpochybnit, o všem se dá diskutovat, ale v případě desátků z provincií litoměřické, bílinské a děčínské, které dle potvrzení papeže Jana XV. z roku 993 měl břevnovskému klášteru dát biskup Vojtěch a jejichž vybírání Břevnovem je doložené až do husitských válek,⁵⁹ je Žemličkův názor neobhajitelný. A to i nyní, když se Josef Žemlička od své původní myšlenky, že šlo o desetiny knížecích příjmů z uvedených hradů,⁶⁰ posunul k „jednotným církevním desátkům, zpočátku vydělovaným z obilních i jiných zásob hromaděných v sýpkách při správních centrech“.⁶¹

Kromě již zmíněného rozporu s Kosmovým snopovým desátkem je také závažnější, že podle Josefa Žemličky by v privilegii Jana XV. biskup Vojtěch bez souhlasu Boleslava II. disponoval ve prospěch Břevnova výbavou pražského biskupství od knížete, která by navíc měla představovat podíly z výnosů jednotlivých kastelání. Jistě může J. Žemlička argumentovat odkazy na Polsko, kde kníže též přenechával církevním institucím desetiny svých různých příjmů z konkrétních hradů,⁶² to je však běžné i v raně středověkých Čechách a na Moravě. V případě břevnovského kláštera dokonce víme o daru Boleslava II., který z řady provincií dával benediktinům celé vesnice, z některých lokalit i desátky,⁶³ také dílčí užitky v podobě peněz a podílů z dávek či produktů, mezi jinými také desátý týden výnosu cla a desáté díly tržného a soudních pokut z Litoměřic.⁶⁴ Ponechme stranou otázku, v jakém vztahu by tyto dávky byly k Žemličkově desetinně výnosu litoměřické kastelánie, byly-li by tak míně-

⁵⁷ RBM II, s. 771–772, č. 1795; transakci pak ještě potvrzoval pražský biskup Řehoř z Valdeka (RBM II, s. 773, č. 1798).

⁵⁸ CDB V.2, s. 179, č. 589: „*decimarum episcopaliū, que in tota Chaslaiensi provincia ad honorabilem Boleslauensem ecclesiam et ipsius ecclesie capitulum pertinent ab antiquo.*“

⁵⁹ *Decem registra censuum Bohemica compilata aetate bellum husiticum praecedente*, ed. Josef EMLER, Praha 1881 (dále jen DRC), s. 169–174 („*fumales quinque decanatum ...Lythomierzicensis ... Bielenensis ... Lyppensis ... Trzebenicensis ... Uscensis*“).

⁶⁰ ŽEMLIČKA, J.: *K hodnověrnosti*, s. 32–34 a TÝŽ, *Čechy v době knížecí*, s. 170, 291.

⁶¹ TÝŽ: *Konec Přemyslovců*, s. 39.

⁶² Ale např. v polských Pomořanech roku 1153 wolinský biskup Vojtěch dával benediktinskému klášteru v dnešním Stolpe an der Pene jen desátky z okrsku grosvinského hradu (*Monumenta Poloniae historica. Tom drugi*, ed. August BIEŁOWSKI, Lwów 1872, s. 19–20).

⁶³ CDB I, s. 348, č. 375: „*Decimam quoque de omni agricultura in Porecze et de omnibus agris, qui pertinent ad Ribnyk.*“ K informační hodnotě falsa PRAŽÁK, Jiří: *Privilegium pervestum Boleslai*, in: Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha 1993, s. 13–24.

⁶⁴ CDB I, s. 348, č. 375: „*... theloneis per Boemiam constitutis fructus decime septimane cedat ad usum Brevnowensis ecclesie, videlicet ... Lutomiricz, Naavsty super Albiam. Super hec adposui forum decimumque denarium ex omni iudicio in ... Lutomirich.*“

ny desátky ve výše uvedeném listu Jana XV.,⁶⁵ a zaměříme pozornost na to, co se podle Josefa Žemličky mělo odehrát.

Břevnovský klášter údajně využil toho, že „*dochovaný text Janova privilegia jen navozoval představu o desátku církevním, ačkoliv původně asi šlo o desátek z knížecího důchodu ve třech vybraných provinciích*“,⁶⁶ a docílil, aby roku 1224 při jeho stvrzování listem krále Přemysla I. Otakara⁶⁷ byla v konfirmaci „*řeč o církevním desátku*“.⁶⁸ Tedy o onom obilném desátku, o kterém víme, že tou dobou již byl vztahován ke kostelům, jejichž majitelé si podstatnou část této dávky ponechávali ve svých rukách (dvě třetiny až tři čtvrtiny) a zbytek připadal duchovnímu správci kostela. Jinak řečeno Břevnov, který sice něco málo majetků měl v litoměřické provincii,⁶⁹ ale nic ani v bílinské, ani děčínské, natož kostely,⁷⁰ by docílil toho, že by zde díky vlastní iniciativě nepobíral téměř vůbec nic.

Muselo se od začátku jednat o šestidenárový biskupský desátek, jinak by pražský biskup Jan II. (1227–1236) neměl v oněch třech kasteláních co zadržovat proti nárokům Břevnova, jejichž starobylost papežovým zmocněncům roku 1232 potvrdili hodnověrní svědci.⁷¹ A dostali by se johanité kvůli svým třem vesnicím na Litoměřicku, Ploskovicím, Staňkovicím a Myšticím, do sporu s břevnovskými benediktiny, kdyby špitálníkům roku 1194 pražský biskup-kníže Břetislav III. Jindřich za ves Rovné u Roudnice nezaručil, že jejich lidi

⁶⁵ Je zřejmé, že uvažovat o jakési centralizaci všech užitků z provincie, aby jedna jejich desetina mohla být přenechávána břevnovskému klášteru, není možné; každá dávka v kastelánii se dělila nejen zvlášť, ale mnohdy i v různé době – Břevnov, měl-li by podle Žemličky mít desetinu výnosů z litoměřické kastelánie, musel by například mít v Litoměřicích kromě desátého i devátý týden výnosu solného cla, což však víme, že nikdy neměl, protože jen desátý týden (z Boleslavova nadání) se objevuje ještě v urbáři z konce 14. století (DRC, s. 168: „*Item theoloneum salis in Lythomierzicz in decima septimana 3¹/₂ mensura salis, pro quibus nunc 60 gr. dant*“). K pojmu „desátý týden“ v souvislosti s dávkami viz VÁVRA, Ivan: *K nomenklatuře církevních desátků*, Časopis Společnosti přátel starožitností 70, 1962, s. 39–41.

⁶⁶ ŽEMLIČKA, J.: *K hodnověrnosti*, s. 32.

⁶⁷ CDB II, s. 248–251, č. 259,

⁶⁸ ŽEMLIČKA, J.: *K hodnověrnosti*, s. 32.

⁶⁹ Z daru Boleslava II. mají pocházet litoměřické solné clo, Chcebuz s kostelem, Lence a Hrdly (CDB I, s. 349, č. 375); situace v urbáři z počátku 15. století není příliš odlišná (srov. *Decem registra censuum*, ed. Josef EMLER, Praha 1881, s. 166–169).

⁷⁰ Srov. BOHÁČ, Zdeněk: *Hospodářské zázemí břevnovského kláštera v době předhusitské*, in: Břevnov v českých dějinách. Sborník z konference pořádané ve dnech 14. a 15. září 1993 FFUK u příležitosti milénia břevnovského kláštera, eds. Marie Blahová – Ivan Hlaváček, Praha 1997, s. 54–59; MICHÁLEK, Ivan: *Bílinské arcijáhensství. Vymezení polohy a farní struktura v době předhusitské*, in: Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, ed. Jan Hrdina – Blanka Zilynská, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, Praha 2019, s. 145–157.

⁷¹ CDB III. 1, s. 25–26, č. 27: „... *que ad causam discutiendam noscuntur pertinere, quia nobis constitit per depositiones testium omni exceptione maiorum monasterium Brevnovense decimas de Lutomirizco et de Belinzco et de Dezko a multis retro temporibus pacifice possedisse et per Johannem, episcopum Pragensem, violenter eiectos fuisse* ...“; spor se zřejmě táhnul od počátku episkopátu biskupa Jana II. (viz CDB II, s. 336, č. 330).

nebudou obtěžovat biskupští výběrčí desátků.⁷² Spor, který se vlekl značnou dobu, johanité prohráli,⁷³ nejspíš proto, že Břevnov disponoval právem na biskupský desátek o dvě století starším. Možná také hrálo roli, že ve falsu k roku 1194 se mluvilo o biskupských kolektorech, ale ti na Litoměřicko nejspíš nikdy nezacházeli, na rozdíl od výběrčích břevnovského kláštera. Že na břevnovský klášter biskup Vojtěch převedl biskupský desátek, vyplývá i z toho, že Břevnov se nikdy nedostal do sporu s vyšehradskou kapitulou, jíž dle falsa zakládací listiny z roku 1088 patřil (v bílinské provincii) desátek od „hostů“ z celé vsi Kojetice,⁷⁴ neboť v tomto případě se evidentně jednalo o obilný (= církevní) desátek.

Příklady by se jistě dalo nalézt víc, plně však stačí, že jako v případě desátků staroboleslavské kapituly, máme doklad o tom, že stejně jako olomoucký, tak i pražský biskup chápal, o čem jsou nároky břevnovského kláštera. Z roku 1281 se dochoval příkaz biskupa Tobiáše jeho výběrčím, aby se biskupského desátku nedomáhali od žádného z lidí břevnovského kláštera, jehož nároky se opírají o jakési staré privilegium.⁷⁵ I když asi ne všichni následníci biskupa Tobiáše byli vůči nárokům Břevnova tak vstřícní, vybírá Břevnov biskupský desátek dál,⁷⁶ a v aktualizované podobě nazývaný podýmnné,⁷⁷ jak to také zachycuje břevnovský urbář z roku 1406, pochopitelně již nikoliv v členění na provincie litoměřickou, bílinskou a děčínskou, ale z územně v součtu téměř přesně odpovídajících děkanátů litoměřického, bílinského, lipského, trzebenického a ústského.⁷⁸

Se shromážděnými poznatky se znovu vraťme k inkriminovanému textu, kterým v konfirmaci Přemysla I. Otakara z roku 1224 o dvě a čtvrt století dříve papež Jan XV. potvrzoval břevnovskému klášteru „...*decimas quoque trium provinciarum Lutomiricensis, Belinensis, Dechinensis et omnium hominum eiusdem monasterii a memorato fratre nostro Adalberto, episcopo Pragensis, cuius amore hec scribimus, monasterio vestro rationabiliter collatas tam in veteribus cultis quam in novalibus in posterum excollendis*...“. Vidíme, že se skládá ze tří částí:

⁷² CDB I, s. 314–316, č. 349: „Quia vero predicti fratres sepe querimoniam faciebant de molestiis, quas in villis suis decime collectores eorum hominibus sepius inferebant, intuitu nichilominus pietatis et misericordie ...“

⁷³ CDB V, 1, s. 116–118, č. 58.

⁷⁴ CDB I, s. 374, č. 387: „... Coaticih ab hospitibus per totam villam decima.“

⁷⁵ RBM II, s. 533, č. 1234: „... monasterium Brevnoviense tali gaudet privilegio ab antiquo, quod universi et singuli ejusdem monasterii homines episcopales decimas nostras exhibere nobis aut nobis aliquo modo non tenentur. Igitur discretioni vestre ... mandamus ... quatenus sentencias, si quas contra eosdem homines aut eorum aliquem ex causa decimarum ipsarum tulistis, per vos sine mora visis presentibus revocare nullatenus differatis.“ Na pramen upozorňuje ŽEMLIČKA, J.: Konec Přemyslovců, s. 42.

⁷⁶ Srov. RBM II, s. 811, č. 1888 (souhlas biskupa Jana IV. z Dražic z června 1301).

⁷⁷ Přímý vztah mezi biskupským šestidenárovým desátkem a podýmnným ukázal NOVÝ, Rostislav: Dýmnné, Časopis Společnosti přátel starožitností 67, 1960, s. 1–9.

⁷⁸ DRC, s. 169–174 („females quinque decanatum ...Lythomierzicensis ... Bielenensis ... Lyppensis ... Trzebeniensis ... Uscensis“).

V první, zvláště podtržením, se mluví o samotném biskupském desátku ze tří severočeských provincií, který biskup Vojtěch přenechal břevnovskému klásteru – jím jsme se zabývali v předchozích odstavech. Pro nás důležitější je následující **tučně** zvláště pasáž, v níž na začátku je evidentně vynecháno opakující se slovo **decimas**, takže uvedeny jsou „desátky (od) všech lidí (břevnovského) kláštera“. V práci z roku 2016 jsem zvažoval, zda tu byl míněn desátek obilný, nebo desátek biskupský a přiklonil se k první možnosti.⁷⁹ Roli v tom hrála třetí, dvojitě podtržená část textu, kteroužto formulí se v listinách ze 13. století obvykle určovalo, že dané církevní instituci patří církevní (= obilný) desátek ze všech jejích vsí, třeba v budoucnu nově založených, i kdyby se nacházely v okruhu působnosti kostela jiného vlastníka. Pokud však přihlídneme ke všem zde shromážděným argumentům, zvláště k omezeným možnostem biskupa v Čechách konce 10. století, musíme druhou část textu vztáhnout také k biskupskému desátku. Biskup Vojtěch tedy břevnovskému klásteru udělil biskupský desátek nejen ze tří severočeských provincií, ale i ode všech lidí kláštera. Jinak řečeno Břevnov nikde ze svých vsí nemusel odvádět biskupský desátek, což o mnoho let později přesně koresponduje s příkazem biskupa Tobiáše z roku 1291, aby se jeho výběrčí nedomáhali biskupského desátku od žádného z lidí břevnovského kláštera.⁸⁰

Identifikace druhé části textu s biskupským desátkem má ovšem dvě důležité konsekvence. Především se ukazuje, že přes řadu zmanipulovaných detailů privilegia papeže Jana XV., které se dostaly do jeho Přemyslovky konfirmace z roku 1224,⁸¹ jádro původního dokumentu, tedy převod desátků od biskupa Vojtěcha na Břevnovský klášter, být závadné nemůže. Sporná je jen ona poslední pasáž (dvojitě podtržená), kterou se dispozice biskupským desátkem rozšiřovala i na vesnice, jež klášter teprve získá nebo založí. Vojtěch při přenechání biskupských desátků benediktinům na knížecí souhlas nespolehal, ani na respekt ke svému počínu od svých nástupců na biskupském stolci. Za rozhodné pokládal zisk papežského potvrzení svého daru a budoucnost ukázala, jak moc byl biskup Vojtěch v této věci prozíravý. A druhý poznatek, kterým zde diskutované téma můžeme uzavřít, vyplývá z předchozího. Mohl-li biskup Vojtěch v papežském privilegiu přenechávat Břevnovu biskupský desátek od lidí patřících klásteru, tím spíš se o biskupský desátek muselo jednat ve formulaci o provinciích litoměřické, bílinské a děčínské. Uvažovat zde o podílech na knížecích výnosech z kastelání prostě není možné. Respektive to jde, bude

⁷⁹ BOLINA, P.: *Konec, nebo začátek*, s. 296–298.

⁸⁰ RBM II, s. 533, č. 1234: „... monasterium Brevnoviense tali gaudet privilegio ab antiquo, quod universi et singuli ejusdem monasterii homines episcopales decimas nostras exhibere nobis aut nobis aliquo non tenentur. Igitur discretioni vestre ... mandamus ... quatenus sentencias, si quas contra eosdem homines aut eorum aliquem ex causa decimarum ipsarum tulistis, per vos sine mora visis presentibus revocare nullatenus differatis“.

⁸¹ Co vše je v listině nepatřičné (s výjimkou ustanovení o desátcích) přesvědčivě ukázal ŽEMLIČKA, J.: *K hodnověrnosti*, s. 25–39.

to však konstrukt stojící v rozporu i s tou skromnou pramennou základnou, kterou pro počátky desátků v českých zemích máme k dispozici.

Pokud tedy výsledkem zde předložených úvah má být vznik šestidenárového biskupského desátku v souvislosti se založením pražského biskupství a připustíme-li, že počátky obilného desátku v Čechách sahají do 1. poloviny 10. století, musíme příčinu podvojnosti této principiální církevní dávky v Čechách jednoznačně vidět v okolnosti, že k přijetí a jakési stabilizaci křesťanství v Čechách došlo podstatně dříve, než bylo v Praze založeno biskupství. Další výzkum by se měl zaměřit na zjištění, zda k podobnému vývoji mohlo v raném středověku dojít i jinde.⁸²

Prosazení církevního desátku českými knížaty již v 1. polovině 10. století nedovoluje předpokládat, že by tehdy kníže měl možnost zatížit touto dávkou veškeré obyvatelstvo Čech. Rozlišení, která část obyvatelstva dávku odváděla a která ne, nejen ve smyslu teritoriálním, ale především sociálním, zůstává zatím mimo naše možnosti. Proklamativní charakter Kosmových desátkových údajů z 1. čtvrtiny 12. století přitom naznačuje, že šířeji založené studium desátkové problematiky by také mohlo přispět k poznání struktury společnosti raně středověkých Čech, jejíž studium patří do ohniska pozornosti moderního historického bádání.⁸³ Je příznačné, že v dosud neuzavřené diskusi ohledně počátků šlechty, kterou Josef Žemlička vede se svými oponenty, desátková problematika zcela vypadává.⁸⁴

Knížecí prosazování peněžního biskupského desátku o půlstoletí později se pak také může jevit jako zatím příliš nedoceňované do budoucna hledící opatření v zásadě hospodářské povahy, které mělo zvyšovat u zemědělského obyvatelstva potřebu mince a tím i vyvolávat tlak na prodej vlastních produktů na trzích, jímž jediné tato potřeba mohla být saturována. V době pražského biskupa Vojtěcha musel být přínos biskupského desátku prakticky nulový, ale dokládá cílevědomost, široký rozhled a předvídavost.

⁸² Za doklad nějakých zvláštních desátků, vybíraných na církevních zbožích navíc od „obvyklých desátků“, nelze považovat dávku, která tvořila jednu ze dvou složek „nona et decima“, objevujících se v pramenech franckých (srov. CONSTABLE, Giles: *Nona et decima: An aspect of Carolingian economy*, *Speculum* 35, 1960, s. 224; KALHOUS, David: *Problémy formování církevní správy v českých zemích v raném středověku*, *Studia mediaevalia historica Bohemica* 7, 2015, s. 15), ale i v mladších uherských (viz *Dekret krále Ludvíka I. o právech a povinnostech šlechty z 11. prosince 1351*, in: *Pramene k vojenským dějinám Slovenska I/2 (1000–1387)*, ed. Vladimír SEGEŠ – Božena ŠEĎOVÁ, Bratislava 2011, s. 193–194). Jednalo se totiž o naturální dávku, která svou výší sice odpovídala církevnímu desátku, ale ve skutečnosti představovala pozemkovou rentu, jejíž peněžní formu známe z pramenů české provenience jako „census“ (viz BOLINA, P.: *Konec, nebo začátek*, s. 295).

⁸³ Srov. např. KALHOUS, David: Úvahy nad možnostmi poznání sociální struktury raně středověkého přemyslovského knížectví, *Praehistorica* 34/2, Praha 2018, s. 29–82.

⁸⁴ Srov. např. ŽEMLIČKA, Josef: *K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku*, *Český časopis historický* 110, 2012, s. 189–233; KALHOUS, David: Úvahy nad možnostmi poznání sociální struktury raně středověkého přemyslovského knížectví, *Historica* 34/2, 2018, s. 29–82; JAN, Libor: *Nástin vzniku a vývoje české a moravské šlechty s důrazem na její počátky*, *Časopis Matice moravské* 138, 2019, s. 241–260, s tam uvedenou literaturou.

Bádání o desátcích se však těžko pohne dál, dokud nebude důsledně váženo, zda ta která zmínka se týká desátku obilného (= církevního), desátku peněžního (= biskupského), či obou, nebo jde dokonce jen o prostou desetinu výnosu konkrétní dávky (užitku) poskytnuté (knížetem) nějaké církevní instituci. Pokud pramen takové rozlišení neumožňuje, je asi nutné se vyjádřit i k tomu.